

Ministerieel besluit tot definitieve bescherming als monument van de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in Puurs

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op het ministerieel besluit van 25 oktober 2018 tot voorlopige bescherming als monument van de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in Puurs;

Gelet op het openbaar onderzoek dat gehouden is van 1 december 2018 tot en met 30 december 2018 en waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in Puurs aantoonst;

Overwegende dat de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog als monument historische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Deze bunkers en loopgraven hebben een belangrijke historische waarde als Duitse militaire verdedigingswerken die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden opgetrokken als onderdeel van de 'Südabschnitt'. Met deze stelling, die behoorde tot de 'Stellung Antwerpen', hoopte de Duitse bezetter meer bepaald de strategisch belangrijke 'Kaiserliche Festung Antwerpen' met zijn haven aan zuidwestelijke zijde te kunnen verdedigen. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als Belgische hoofdweerstandstelling was ingericht. Bij de aanleg van de 'Südabschnitt' werd maximaal gebruikt gemaakt van inundatiezones en van de reeds aanwezige Belgische veldversterkingen, bunkers, forten en schansen.

De site situeert zich meer bepaald in de zuidelijke hoek van het voormalig kasteeldomein Hof ten Berg, net ten oosten van de laaggelegen zone bij de Vliet, die tijdens de oorlog geïnundeerd werd. Voor zover waarneembaar, betreft het een dubbele lijn loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De toegangen van de bewaarde bunkers zijn via een afgetakte loopgraaf bereikbaar. De samenhang van bunkers en loopgraven zorgt voor een waardevol ensemble. Voor zover gekend, betreft dit de enige bewaarde site met bunkers en loopgraven van de 'Südabschnitt', wat de site bijgevolg uitermate zeldzaam maakt.

Net zoals elders in de stelling was de mitrailleurspost in een knik van de loopgraaf gepositioneerd, zodat flankerend vuur vanuit de mitrailleurspost mogelijk was. De bunkers werden grotendeels onder aarde gebracht, door ze deels in de opgehoogde wal van de loopgraven in te planten, zodat ze niet vanuit de lucht waarneembaar waren. Deze inplanting in de loopgraven kan vandaag nog steeds waargenomen worden. De historische contextwaarde is dus bijzonder hoog. Op de delen van de bunkers, die niet onder aarde werden gebracht, werden betonspatten aangebracht, waardoor de bunkers moeilijker

zichtbaar waren vanuit de lucht. Dergelijke camouflagespatten zijn nog zichtbaar op de achtergevels van de bunkers;

Overwegende dat de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog architecturale waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Als zijnde twee bunkers, opgetrokken onder leiding van de 'Kaiserliche Fortifikation Antwerpen' op basis van standaardontwerpen, die ook elders in de 'Stellung Antwerpen' werden toegepast. Door het gebruik van standaardontwerpen hoopte de Duitse legerleiding de bunkers sneller en efficiënter te laten optrekken. Het betreft meer bepaald een flankerende mitrailleurspost en een observatiepost ten behoeve van de infanterie, beiden in de meest vooruitgeschoven loopgraaf ingeplant. Dergelijke mitrailleursposten waren evenredig verdeeld over de meest vooruitgeschoven verdedigingslijn. Kenmerkend bij dit type bunker zijn de twee openingen in de voormuur van de bunker, waarbij de ene opening diende als schietopening en de andere voor het hanteren van een zoeklicht. Het kleine type observatiepost werd opgetrokken voor de infanteriewaarnemer, die verantwoordelijk was voor het coördineren van de infanterievuren. Dat de gebogen pantserplaat van de observatiepost bewaard is, is zeldzaam. Net zoals de bewaarde betonspatten verhogen deze ijzeren onderdelen de authenticiteit van de bunkers;

Overwegende dat de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog archeologische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De archeologische context van de site lijkt in hoge mate bewaard: het betreft twee bunkers, die ingeplant zijn in loopgraven, waarvan het verloop nog duidelijk afleesbaar is in het terrein. Het lijkt te gaan om een dubbele lijn van loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De typische vorm van Duitse loopgraven, bestaande uit een aaneenschakeling van halfcirkelvormige traversen, is ook hier herkenbaar. De toegangen van beide bunkers zijn via een afgetakte loopgraaf bereikbaar. De loopgravensite in de zuidelijke hoek van het voormalige kasteeldomein lijkt niet onderhevig geweest te zijn aan naoorlogse opruimacties en bevat dan ook een onderzoekpotentieel, dat relevant kan zijn voor de kennis van de opbouw en bezetting van Duitse loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog;

Overwegende dat de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog als monument technische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies, die specifiek voor militaire doeleinden werden opgetrokken. Deze betonnen constructies met hun bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, getuigen van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei types en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Deze doorgedreven standaardisatie, zoals toegepast in de 'Stellung Antwerpen' en hier specifiek in de 'Sudabschnitt', zou tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog verdergezet worden bij de uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd;

Overwegende dat de site met Duitse bunkers en loopgraven 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog als monument culturele waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De site met bunkers en loopgraven heeft een culturele waarde als materiele getuige van de 'Grooten Oorlog', die Vlaanderen jarenlang in zijn greep hield en het leven van ontelbaar veel mensen ingrijpend tekende of volledig verwoestte. De Eerste Wereldoorlog was een internationale gebeurtenis bij uitstek, waarbij het gros van Vlaanderen door een vijandelijke mogendheid werd bezet. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent nog steeds een breed maatschappelijk en internationaal draagvlak,

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen definitief beschermd als monument:

Site met Duitse bunkers en loopgraven 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in Puurs, Hof-ten-Berglaan 8, bekend ten kadaster: Puurs, 1ste afdeling, sectie A, perceelnummer 477K2 (deel).

De definitief beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de definitief beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. Het monument heeft de volgende erfgoedwaarden:

- 1° historische waarde;
- 2° architecturale waarde;
- 3° archeologische waarde;
- 4° technische waarde;
- 5° culturele waarde.

De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

Site met twee bunkers, die deel uitmaken van een bewaard loopgravencomplex.

Bunker 1: observatiepost (type IX)

De meest noordelijke bunker is een constructie uit gewapend beton, die aan zuidwestelijke zijde uitspringt. De bunker meet ongeveer 4,9 x 3,15 m. De hoeken en randen zijn voor zover zichtbaar afgerond of afgeschuind, behalve aan de noordoostelijke achterzijde. Tegen deze achtergevel zijn betonspatten aangebracht voor camouflagedoeleinden. Boven de toegang is een vlak uitgespaard, wellicht bedoeld voor een opschrift. Naast de toegang zitten kleine uitsparingen en kleine openingen.

Het betonnen dak is deels gegoten op gegolfde plaatijzers tussen ijzeren profielen. Via een geknikte gang en een nieuwe deuropening wordt de kleine bunkerruimte bereikt. In het uitspringend deel van de bunker aan de zuidwestelijke voorzijde zit een pantserplaat in de opening in het plafond. De achterzijde van deze opening is schuin afgewerkt. De ijzeren platen waarmee de ronde opening bovenaan de pantserplaat kon dichtgemaakt worden, zijn open geschoven. Hierdoor wordt duidelijk dat de observatieopening aan de buitenste zijde wellicht is dichtgemaakt, aangezien er beton in de ronde opening lijkt te zitten.

In de noordoostelijke achtermuur zit onder meer een nis voor een kachel met onderaan een ronde opening. In de binnenmuren steken verschillende ijzeren en houten elementen.

Bunker 2: mitrailleurspost (type IV)

De meest zuidelijke bunker betreft een constructie uit gewapend beton, met een rechthoekig grondplan van grosso modo 5 x 6,1 m. De bunker is bijna volledig onder aarde gebracht. Enkel de toegang aan noordoostelijke zijde is zichtbaar. Boven de toegang zijn duidelijke betonspatten aangebracht ter camouflage en is een vlak voorzien, wellicht bedoeld voor een opschrift. Er zijn evenwel geen opschriften of inscripties zichtbaar. Bij de toegang zitten er enkele kleine uitsparingen.

De voorzijde van de bunker aan zuidoostelijke zijde is slechts ten dele zichtbaar, omdat de constructie voor een groot deel onder aarde is gebracht. De randen van het dak aan deze zijde zijn voor zover zichtbaar afgerond. De bovenste rand van één van de dichtgemaakte openingen is zichtbaar. De andere opening bevindt zich net onder de aarde. In het dak zit een ronde opening ter hoogte van één van de twee openingen.

De toegang vormt het noordoostelijke uiteinde van een 1,25 m brede gang, die aan de andere zijde dicht is. De betonnen wanden zijn gegoten tegen een houten bekisting, die nog afleesbaar is in het beton. Het plafond bestaat uit gegolfde plaatijzers tussen ijzeren liggers. Centraal aan zuidoostelijke zijde is de toegang tot de eigenlijke bunkerruimte zichtbaar, maar deze is dichtgemaakt. Naast deze toegang zit een ronde opening, die eveneens dichtgemaakt is.

Het is eigen aan bunkers dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

De loopgraven

In het bos rond de bunkers zijn er duidelijk loopgraven waarneembaar. Het lijkt te gaan om een dubbele lijn van loopgraven, die onderling met elkaar verbonden waren via korte verbindingsgangen. De typische vorm van Duitse loopgraven, bestaande uit een aaneenschakeling van halfcirkelvormige traversen, is ook hier herkenbaar. De toegangen van beide bunkers zijn via een loopgraaf bereikbaar, die telkens aftakte van de voorste, dit wel zeggen meest westelijke of zuidelijke loopgraaf.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° de bescherming beoogt het behoud van de site met betonnen verdedigingswerken en loopgraven;
- 2° de algemene doelstelling van de bescherming is meer bepaald het behoud en de instandhouding van de erfgoedkenmerken en -elementen die de basis vormen voor de erfgoedwaarden, waaronder de constellatie aan betonnen constructies met hun oorspronkelijke indeling en afwerking, inclusief de openingen en nissen in dak, muren en vloeren. Bijzondere aandacht moet besteed worden aan het behoud van houten en ijzeren onderdelen. Er dient eveneens gestreefd te worden naar het behoud in situ van ondergrondse constructieve elementen en aansluitende militaire infrastructuur, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling;
- 3° de erfgoedwaarden van de bunkers en de leesbaarheid ervan zouden desgevallend versterkt kunnen worden door het verwijderen van niet-oorspronkelijke materialen, schroot, bouwafval en rommel op, tegen en in de betonnen post. Ook eventuele spontane opslag van bomen en struiken zou omzichtig verwijderd kunnen worden. Aarde en grasbegroeiing, tijdens de oorlog aangelegd op het dak van de bunker, of mosbegroeiing op de muren, vallen hier niet onder;
- 4° het droog houden van de bunkers door gepaste maatregelen tegen waterinsijpeling met name het afdekken van eventuele openingen in het dak zonder de luchtcirculatie te wijzigen, bevordert de instandhouding van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen;
- 5° in voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden, in overeenstemming met de specifieke landschappelijke context;
- 6° conserverende maatregelen (roestwerende behandeling) voor de blootliggende ijzeren onderdelen bevorderen de instandhouding van de ijzeren erfgoedelementen op zich en het omliggende beton, dat beschadigd zou kunnen worden door uitzettende corrosie;
- 7° conserverende maatregelen voor houten onderdelen bevorderen de instandhouding van de houten erfgoedelementen;
- 8° de tijdens de Tweede Wereldoorlog dichtgemaakte muuropeningen in de bunkers dienen niet opnieuw geopend te worden in functie van een eventuele openstelling van de site;
- 9° omwille van de kwetsbare topografie is het behoud van het bos waarin de loopgraafstructuren liggen, aangewezen;
- 10° een aangepast kap- en terreinbeheer is wenselijk ter hoogte van de loopgraven. Om het relief van de loopgraven en aarden wallen te behouden, is het aanbevolen om boven de wortels te kappen en de stronken ter plekke te laten;
- 11° beschadiging als gevolg van de inzet van zware materialen, die door hun gewicht of omvang diepe sporen op het terrein achterlaten, dient vermeden te worden;

- 12° omwille van de kwetsbare topografie kan de betreding van de site beperkt gehouden worden of kan het publiek geleid worden;
- 13° de bescherming heeft het 'behoud in situ' van het bodemarchief tot doel;
- 14° destructieve bodemingrepen, zoals grondwerken door afgraving of ophoging, dienen maximaal vermeden te worden. Bij eventueel noodzakelijke grondwerken die impact hebben op het historisch microrelief, dient met het oog op het vrijwaren en registreren van archeologische sporen een voorafgaand archeologisch onderzoek te gebeuren.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermde monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermde monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen;
- 3° het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 4° het uitvoeren van de volgende werken aan het dak en de buitenmuren van constructies:
  - a) het verwijderen, vervangen of wijzigen van dakbedekking;
  - b) het verwijderen van voegen en het hervoegen;
  - c) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van de kleur, textuur of samenstelling van de afwerkingslagen;
  - d) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van buitenschrijnwerken, deuren, ramen, luiken, poorten, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, beslag, hang- en sluitwerk;
  - e) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van aard- en nagelvaste elementen, smeedijzer en beeldhouwwerk, inclusief nieuwe toevoegingen;
- 5° het uitvoeren van de volgende omgevingswerken:
  - a) de aanzienlijke reliefwijziging van de bodem;
  - b) elke handeling die een aanzienlijke wijziging van de landschapskenmerken tot gevolg heeft, met uitzondering van cultuurgewassen, onder meer voor de landbouw, en tuinbeplanting;
  - c) het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen;
  - d) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen, met uitzondering van gladde schrikdraad en prikkeldraad ten behoeve van veekering;
  - e) het aanleggen, structureel en fundamenteel wijzigen of verwijderen van wegen en paden;
  - f) het aanleggen of wijzigen van verharding met een minimale gezamenlijke grondoppervlakte van 30 m² of het uitbreiden van bestaande verhardingen met minimaal 30 m², met uitzondering van verhardingen geplaatst binnen een straal van 30 m rond een vergund of een vergund geacht gebouw;
  - g) het aanleggen van sport- en spelinfrastructuur of parkeerplaatsen;
  - h) graafwerken in functie van het bouwen, verbouwen of heropbouwen van constructies;
  - i) het aanplanten, vellen, rooien en ontstronken van bomen;
  - j) het plaggen en het afvoeren van de plaggen;

6° het uitvoeren van volgende handelingen aan of in het interieur:

- a) het uitvoeren van destructief materiaaltechnisch onderzoek;
- b) het uitvoeren van structurele werken en het toevoegen van nieuwe structuren;
- c) het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- d) het verwijderen, vervangen of wijzigen van plafonds, gewelven, vloeren, trappen, binnenschrijnwerken, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, lambrisering, beslag, hang- en sluitwerk, en van de waardevolle interieurdecoratie;
- e) het bepleisteren van niet-bepleisterde elementen of het bepleisteren met een andere samenstelling of textuur, alsook het ontpleisteren van bepleisterde elementen;
- f) het beschilderen van ongeschilderde elementen of het schilderen in andere kleuren of kleurschakeringen of met een andere verfsoort dan de aanwezige.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

18 MAART 2019

Brussel,

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS